

A nyelvújítás

A nyelvújítás a nyelvművelők tudatos beavatkozása a nyelv életébe.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején nyelvünk sokak szerint szűkösnek, a polgári fejlődés eredményeinek befogadására alkalmatlannak mutatkozott. Az oktatás, a sajtó, a társadalmi nyilvánosság fórumai a szókészlet bővítését kívánták.

A nyelvújítás célja:

- a magyar szókincs bővítése,
- az idegen szavak magyarral való helyettesítése,
- a stílus újítása,
- az európai szintű tudományos és kulturális eredmények egységes nemzeti nyelven való megszólaltatása.
- A nyelvtanítás a nyelvi norma rögzítése céljából

Előzmények:

A XVIII. század elején az anyanyelv használata visszaszorult Magyarországon (tudomány: latin, 1785-1844: német a hivatalos nyelv). A felvilágosodás eszméinek hatására erősödik az igény: a tudománynak és a művészetnek anyanyelven kell megszólalnia (mindenki számára hozzáférhető legyen; 1590: Károli Gáspár: Vizsolyi Biblia). Így a nemzeti függetlenség és a társadalmi felemelkedés összekapcsolódott a magyar nyelv ügyével. A magyar nyelv hivatalossá tételében mindenki egyetértett: az országgyűlésben (1790, Pozsony) és különböző folyóiratokban egyaránt küzdöttek ezért.

A nyelvújítás igényét a felvilágosodás korában **Bessenyei György Magyarország** című röpiratában (1778) írja, „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem.”

A nyelvújítási harc állomásai:

1. Maga a nyelvújítási harc, az **ortológusok és neológusok** egyre durvább vitája 1811-ben indult. Ekkor jelent meg **Kazinczy Tövisek és virágok** című, 43 epigrammát tartalmazó kötete. Az éles hangú, többnyire gunyoros versek a klasszicista ízlés és az újító szándék jegyében támadták a maradiság és a szűklátókörűség vagy éppen a dilettantizmus minden megnyilvánulását.

A két tábor:

1. ortológusok: hagyományörzők, a régi állapot megőrzését támogatták; a nyelvújítást nyelvrontásként értelmezték. (ypszilonisták: kiejtés elve: láttya /Verseghy Ferenc)

2. neológusok: nyelvújítók, céljuk: tudatosan beavatkozni a nyelv életébe. (jottisták: szóelemzés elve: látja /Révai Miklós/)

A sokszor éles hangú viták az ország egész közvéleményét foglalkoztatták, és a nyelv kérdését még inkább a közérdeklődés középpontjába sodorták. Több tábor harcolt egymással.

2. Az **ortológusok tábora** 1813-ban éppen a szélsőségesnek ítélt újítók szavait tüzte pellengérré a Mondolat című, a nyelvújítókat és személy szerint Kazinczyt támadó satirikus kötetben.

A művet a meg nem nevezett szerzők egy képzelt hölgynek, Zafyr Cencinek ajánlották. A név nyilvánvalóan Kazinczy nevéből gyártott anagramma, de világosan utal a széphalmi vezérre a megjelenés kitalált helyszínére (Dicshalom) is.

A gúnyirat voltaképpen a nyelvújítás karikatúráját adja a neologizmusok, köztük erőltetett és nehézkes hangzású szavak halmozásával. Legérdekesebb része a szótár, melynek alcíme maga is paródia: A nyelvművelők szorgszerények által, részint természet, részint öltöztetett új magyar szók mostani helyesített jelenteteinek értésére.

3. A **neológusok válasza** sem váratott magára sokáig. 1815-ben jelent meg **Kölcsey Ferenc és Szemere Pál gúnyirata, a Felelet a Mondolatra** – szintén név nélkül. A fiktív levek gyűjteményét és gúnyverseket tartalmazó kötet céltáblája a maradiság, a parlagias vidéki életmód, a fűzfapoéták

dilettantizmusa, a debreceni és – akkorra már – a dunántúli nyelvvédők konzervativizmusa, s mindenekelőtt a Mondolat egyik szerzője, a Bohógyi Gedeonnak csúfolt Somogyi Gedeon volt.

4. A küzdelmet **Kazinczy az Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél** című tanulmányával igyekszik lezárni 1819-ben. Az írás a harcok kettős kritikáját adja, mindkét álláspont szélsőséges megnyilvánulásainak bírálatával, az eredmények összegezésével. Híressé vált gondolata is a megbékélés, a kompromisszumkeresés jegyében fogant.

„**Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind**, és egészségben és ellenkezésben van önmagával. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia látatlanul lebeg körül.”

A nyelvújítás hatása

A nyelvújító mozgalom kb. tízezer új szót alkotott. Ezek egy része gyökeresedett meg a nyelvhasználatban, de ha kiiktatnánk a megmaradtakat, ma szinte lehetetlen lenne a mindennapi társalgás is. A nyelvújítók a szókészlet bővítésének sokféle módjával éltek. Ilyenek:

Elavult szavak jelentésének felújítása	pl. hős 'legény, fiatal'; érték 'vagyoni'; bakó, lomb, vezekel, Zoltán, Géza		
Tájszóból közszó	pl. betyár, bucka, kandalló, róna, zamat, csapat		
Szóképzés	pl. -s, g -lag, -leg -ns -it, -sit -z.i(geképzők)	-alom/-elem -ász/rés: -mány/smény -vány/-vény -at/-et	-ár, -ér -ály, -ély (névszóképzők)
Elvonás, csonkítás	pl. kapál> kapa; árnyék> árny; percenet> perc címer> cím; zömök> zöm; cikkely > cikk		
Összetétel	pl. bús + komor > búskomor, szem+üveg > szemüveg rend + ör > rendőr; jár + mű > jármű		
Csonkítás és összetétel	pl. rovátkolt barom > rovar; cső + orr> csőr		
Idegen szavak átalakítása	pl. Leipzig> Lipcse; materia (lat.) > anyag balanea (lat.) > bálna; kellner (német) > pincér		

A nyelvújítás későbbi, **szimbolikus záró dátumának tekintjük az első nyelvművelő folyóirat a Magyar Nyelvőr megjelenését (1872)**